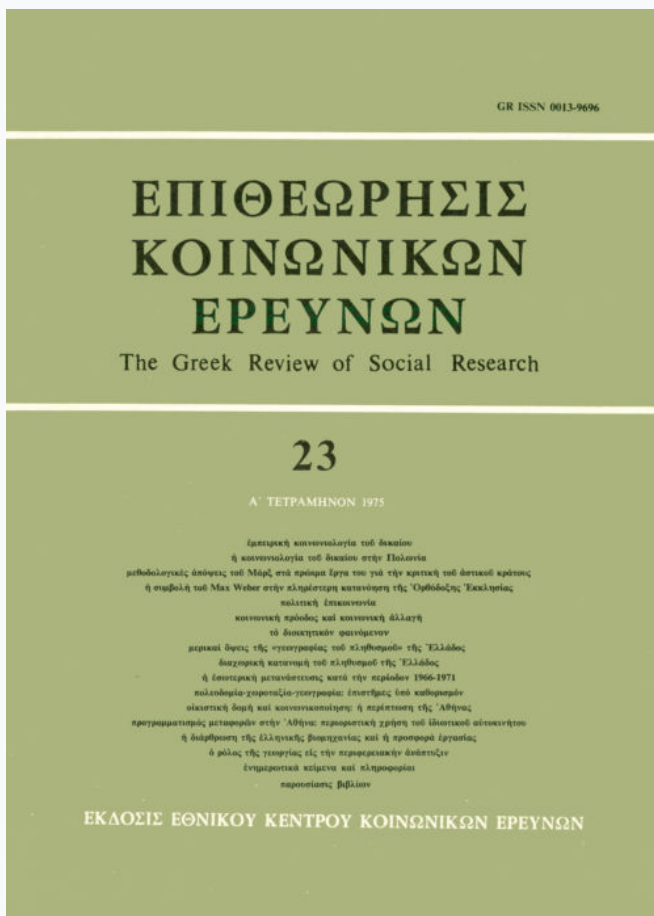

The Greek Review of Social Research

Vol 23 (1975)

23 A'

Κοινωνική πρόοδος και κοινωνική αλλαγή: Μερικές εννοιολογικές θεωρήσεις

Πανταζής Τερλεξής

doi: [10.12681/grsr.479](https://doi.org/10.12681/grsr.479)

Copyright © 1975, Πανταζής Τερλεξής

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τερλεξής Π. (1975). Κοινωνική πρόοδος και κοινωνική αλλαγή: Μερικές εννοιολογικές θεωρήσεις. *The Greek Review of Social Research*, 23, 62–68. <https://doi.org/10.12681/grsr.479>

κοινωνική πρόοδος και κοινωνική αλλαγή

Μερικές έννοιολογικές θεωρήσεις

του
Πανταζή Τερλεξή

*Καθηγητού Πολιτικής Έπιστήμης
New York Institute of Technology,
Έπιστημονικού Συνεργάτου του ΕΚΚΕ*

είσαγωγή

Χωρίς την ύπαρξη μιάς θεωρίας που θα εξετάζει και θα ερμηνεύει τη «φυσιολογία» των κοινωνικών αλλαγών, κάθε προσπάθεια για κοινωνικό σχεδιασμό, πολύ περισσότερο για μακρόπνοο και ευρύτερο εκσυγχρονισμό των κοινωνικών σχέσεων, θα πρέπει να θεωρείται μάταιη. Αυτό είναι ιδιαίτερα δύσκολο στην περίπτωση των κοινωνιών και να αναζητούν απεγνωσμένα και βιαστικά κάποιον σίγουρο τρόπο που θα τους επιτρέψει να ξεπεράσουν το στάδιο των υπαναπτύκτων κοινωνιών και να προχωρήσουν στην επόμενη εξελικτική φάση της έθνικης τους πορείας. Το ερώτημα λοιπόν που προβάλλει στην προκειμένη περίπτωση είναι: «Ποιά συμπεριφορά, ποιές δομές και ποιές δραστηριότητες θα πρέπει να θεωρηθούν σαν "ύγιεις" και ποιές σαν "παθολογικές", ενώ οι κοινωνίες θα περνούν από τη μιά μορφή σχέσεων στην άλλη»; "Έλλειψη όμοφωνίας σχετικά με την έννοια και τη φύση των κοινωνικών αλλαγών, που άλλοτε εμφανίζονται σαν κίνηση και εξέλιξη, άλλοτε σαν εκσυγχρονισμός και ανάπτυξη, και άλλοτε σαν πρόοδος ή όπισθοδρόμηση, δυσκολεύει την αξιολόγηση των μέσων και τον προσδιορισμό των στόχων.

Οι σκέψεις που ακολουθούν αναφέρονται σε μερικές από τις δυσκολίες που προκύπτουν κάθε φορά που επιχειρούμε να περιγράψουμε το φαινόμενο του εκσυγχρονισμού και της κοινωνικής αλλαγής. Συγκεκριμένα, στη μελέτη αυτή θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε μερικές έννοιες που συνδέονται με το φαινόμενο της προόδου και της ανάπτυξεως, χωρίς να ασχοληθούμε με τη «δυναμική» ή τη «διαλεκτική» των κοινωνικών αλλαγών.

δυσκολίες στη διατύπωση μιάς γενικής θεωρίας της «αλλαγής»

Το φαινόμενο του εκσυγχρονισμού και των κοινωνικών αλλαγών είναι πολυμορφικό και έναλλασσόμενο, γιατί είναι συνάρτηση συνθηκών πολλαπλών και μεταβλητών. Συνεπώς είναι δύσκολο να ένταχθῆ σ' ένα θεωρητικό πλαίσιο σταθερό και καθορισμένο. Όσο εμβαθύνουμε στις ιδιομορφίες των κοινωνιών και των σχέσεων, τόσο διαπιστώνουμε ότι οι γνώσεις μας γύρω από τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι ιδιαίτερα ανεπαρκείς. Γι' αυτό και τις μέχρι τώρα προσπάθειες κατανοήσεως του φαινομένου θα πρέπει κανείς να τις θεωρήσει απλώς σαν εξελικτικές φάσεις μιάς γενικότερης επιστημονικής κινήσεως που αποβλέπει στη δημιουργία μιάς ευρύτερης βάσεως, με τη συλλογή περισσότερων στοιχείων, και μιάς έπακριβέστερης μεθοδολογίας για τη μελλοντική έρμηνεία των κοινωνικών φαινομένων. Είναι μάλιστα πολλοί αυτοί που άμφιβάλλουν αν ποτέ ο άνθρωπος θα μπορέσει

νά δώσει οριστική λύση στο πρόβλημα. Οί απαισιόδοξοι μάλιστα διακηρύττουν ότι οι κοινωνικές επιστήμες δεν πρόκειται και ούτε ποτέ θα μπορέσουν να έρμηνεύσουν το σύνολο της κοινωνικής ζωής, βάσει ενός καθολικού συστήματος κατηγοριών.

Έτσι, με τὰ μέχρι σήμερα έλληπτη δεδομένα, όλοι όσοι προσπάθησαν να βρουν απάντηση στο πώς και γιατί αλλάζουν οι κοινωνίες, στηρίχθηκαν περισσότερο στη διαίσθηση, στη φαντασία, στην παρατηρητικότητα και στη φιλοσοφική τους διάθεση, και λιγότερο στις ήλεγμένες πληροφορίες, στο πείραμα και στη συγκριτική διερεύνηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οί αξιολογήσεις που έγιναν, τὸ μόνο που κατόρθωσαν, και αυτό όχι σὲ ικανοποιητικό βαθμό, ήταν να περιγράψουν μερικές μόνο πλευρές της διαδικασίας. Ὑπάρχουν πολλές δυσκολίες που περιορίζουν τις προσπάθειές μας γιὰ τὴ διατύπωση μιᾶς γενικής θεωρίας τῶν αλλαγῶν, και συγκεκριμένα:

1. Περιορισμοί που άφοροῦν τὴ φύση τοῦ έρευνητοῦ. Οί ιδεολογίες και οί αξίες στις όποιες πιστευόμε άποτελοῦν περιοριστικούς παράγοντες γιὰ μὲν αντικειμενική θεώρηση της κοινωνικής ζωής. «Ο έθνομορφισμός», γράφει ο Μιρογλιο, «ό τρόπος τοῦ να κρίνουμε τούς λαούς, με βάση τὸν δικό μας λαό, είναι έμφυτος».¹ Κατὰ συνέπεια, τὸ κάθε θεωρητικό σύστημα αντικατοπτρίζει άναπόφευκτα ιδεολογικές προτιμήσεις και άξιοκρατικές επιδράσεις. Ἐπι πλέον ἡ κάθε έποχή αντιμετώπιζει καινούργιες συνθήκες και ιδιόμορφες προκλήσεις. Γι' αυτό και τὸ περιεχόμενο τῶν θεωριῶν, που άποβλέπουν στην έρμηνεία και τὴν αἰτιολογία τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, μεταβάλλεται άνάλογα. Ἐτσι, στην ιδέα της δικαιοσύνης, της ισότητας, τῶν ανθρώπινων δικαιωμάτων, της ανθρώπινης φύσεως, της επαναστατικής ἢ της ειρηνικής αλλαγῆς κλπ., έχει δοθῆ από τούς διάφορους πολιτισμούς διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο, άνάλογα με τις ανάγκες που αντιμετώπιζον και τις προκλήσεις που δέχονται, τὴ χρονική στιγμή και τὰ κοινωνικά πλαίσια μέσα στα όποια γίνονται οί αξιολογήσεις. Οί «θεωρητικοί» δηλαδή τῶν αλλαγῶν είναι προϊόντα διαφορετικῶν πολιτισμῶν και διαφορετικῶν ιστορικῶν στιγμῶν. Είναι λοιπὸν έπόμενο, «έφ' όσον υπάρχει ποικιλία πολιτισμῶν», όπως και ο καθηγητής Weinstein παρατηρεῖ, «να υπάρχει και πληθώρα θεωριῶν».² Ἡ ποικιλία αὐτὴ όφειλεται στην πολυμορφία και τὸ πολύπτυχο τῶν ανθρώπινων σχέσεων. Ὁ κάθε έρευνητής, από τὴ σκοπιά του, άποδίδει ιδιαίτερη σημασία σὲ όρισμένες μόνο πλευρές ἢ όρισμένα γεγονότα, που δὲν είναι άπαραιτήτως τὰ ίδια μ' αὐτὰ που ενδιαφέρουν κάποιον

άλλον έρευνητή. Ὁ Κομφούκιος εἶδε τὴ ζωὴ διαφορετικά από ό,τι τὴν εἶδε ο Πλάτων. Ὁ Μάρξ θεώρησε τὰ μέσα παραγωγῆς τῶν οικονομικῶν αγαθῶν, σάν τὸν προσδιοριστικό παράγοντα όλων τῶν άλλων κοινωνικῶν και πολιτικῶν σχέσεων. Ὁ Marshall ύπεστήριξε ότι αὐτὸ που κατ' έξοχην προσδιορίζει τὴν κοινωνική εξέλιξη είναι τὰ μέσα επικοινωνίας. Ὁ Hegel έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις πνευματικές αξίες, στὸν κόσμο τῶν ιδεῶν (κῶσμος μου τὴν πνευματική κατάσταση μιᾶς κοινωνίας και θά σᾶς πῶ τὴν όργάνωσή της). Ὁ Weber και ο Toynbee τόνισαν τὴν ευρύτερη σημασία τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, τουλάχιστον γιὰ όρισμένα εξέλικτικά στάδια, και γιὰ να έρθουμε στην έποχή μας, ο Raymond Aron παρατηρεῖ ότι «στὸν σύγχρονο κόσμο υπάρχουν δύο κοινωνιολογικές σχολές, ἡ σοβιετική και ἡ άμερικανική, που θεωροῦν ότι ἡ κοινωνία στην όποία ανήκουν είναι βασικά ὄνης. Κατὰ κάποιο τρόπο ἡ κάθε μία πιστεῖει ότι τὰ πράγματα εκεί έχουν όπως θά έπρεπε να έχουν».³ Καί φυσικά έτούτη ἡ άπλή διάκριση κάθε άλλο παρά άποδίδει τὴν άμφισβήτηση και τὴν ιδεολογική πολυμορφία που συναντᾶ κανείς στὸ καπιταλιστικό και στὸ σοσιαλιστικό στρατόπεδο.

2. Δυσκολίες επίσης πηγάζουν και από τὴ φύση τοῦ αντικειμένου τῆς έρευνας. Ἐπιστημονικές αναζητήσεις στὸ κοινωνικό έπίπεδο έρχονται αντιμετώπιες με τὸ άπρόβλεπτο της ανθρώπινης σκέψης και πράξεως, με τὸ τυχαίο και τὸ άπροσδόκητο. Σκοπὸς δηλαδή κάθε επιστημονικής έρευνας είναι ἡ περιγραφή και έρμηνεία τῶν φαινομένων ἢ τῶν στοιχείων που εξετάζει και ἡ διατύπωση γενικῶν υποθέσεων και άρχῶν, που παίρουν τὴ μορφή θεωρητικῶν προτάσεων. Οί θεωρητικές αὐτές προτάσεις άποτελοῦν όργανωμένα συστήματα έννοιῶν και κατηγοριῶν, τὸ άποβλέπουν στην έρμηνεία και αξιολόγηση τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων και φαινομένων. Ἀπότερος όμως σκοπὸς κάθε κοινωνικής θεωρίας είναι ἡ επακριβῆς διάγνωση της μελλοντικής πορείας τῶν ανθρώπινων σχέσεων. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲν είναι εύκολο, όπως άπέδειξαν οί μέχρι τώρα προσπάθειες, να εκφρασθῆ με τὴ μορφή νόμων που με τρόπο καθολικό και μόνιμο θά προσδιορίζουν τὰ πρότυπα κοινωνικής ζωής, άφου άκόμη δὲν έχει προσδιορισθῆ ούτε ἡ ίδια ἡ φύση, ἡ ουσία της ζωής.

3. Μία άλλη δυσκολία έχει σχέση με τις μεθόδολογικές και έννοιολογικές ατέλειες τῶν επί μέρους επιστημῶν που άσχολοῦνται με τὸ πρόβλημα της αλλαγῆς. Παρὰ τὴ σχολαστική διερεύνηση τῶν διαφόρων πλευρῶν του ευρύτερου φαινομένου της κοινωνικής αλλαγῆς και παρὰ τὴν έπισταμένη άνάπτυξη πολλῶν έννοιῶν και τὴν τυ-

1. Abel Miroglio, *Ἡ Ψυχολογία τῶν Λαῶν*, Ἀθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1965 σ. 33.

2. Michel A. Weinstein, *Identity, Power and Change*, Glenview, Illinois, Foresman and Co., 1971, p. 2.

3. R. Aron, «La société américaine et la sociologie», στὸ *Cahiers internationaux de sociologie*, 1960, XXX, σ. 59.

πική ταξινόμηση βασικῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν, οἱ ἐπιστήμες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴ «φυσιολογία», γενικότερα, τῶν κοινωνικῶν συστημάτων, καὶ ἰδιαίτερα ἡ κοινωνιολογία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιστῆμη, δὲν ἔχουν κατορθώσει νὰ παρουσιάσουν ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένες προτάσεις στὸν βαθμὸ πού αὐτὸ ἔχει ἐπιτευχθῆ σὲ ἄλλους ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Οἱ θεωρίες τῆς ἀλλαγῆς πού συνήθως παίρνουν ἀκόμη τὰ ὄνόματα, ὅπως «φιλοσοφία τῆς ἱστορίας», «κοινωνιολογία τῆς ἱστορίας», «ἱστορικὴ θεωρία», «πολιτικὴ φιλοσοφία» κλπ., δὲν κατορθώσαν ἀκόμη νὰ δώσουν ἀπάντησιν σ' ἕνα πλήθος ἀπὸ πρακτικὰ ἐρωτήματα πού ἀπασχολοῦν τὸν ἀστικοποιημένον, βιομηχανικὸ ἄνθρωπο τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Αὐτὸ φσιτὰ δὲν ὀφείλεται στὴν ἐλλείψην ἐνδιαφέροντος. Ἀντίθετα, μὲ παρόμοια θέματα ἔχουν ἀσχοληθῆ ἀνεκάθεν τὰ μεγαλύτερα πνεύματα τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα, μέχρι τὸν Τοynbee καὶ τὸν Marcuse, οἱ προσπάθειες ὑπῆρξαν ὑπεράνθρωπες. Κάθε γενιά, κάθε πολιτισμὸς, στὴν πραγματικότητα, διαθέτουν τὸ καλύτερον πνευματικὸ δυναμικὸ τους γιὰ νὰ δώσουν κάποια ἀπάντησιν σὲ βασικὰ φιλοσοφικὰ καὶ πρακτικὰ ἐρωτήματα πού κάθε φορὰ παρουσιάζονται μὲ νέα μορφή καὶ μὲ ἄλλη ἱεράρχησιν. Τί συνετέλεσε στὴν πώσιν τῆς Ρώμης; Γιατί ἡ «βιομηχανικὴ ἐπανάστασις» ἐμφανίστηκε στὴν Εὐρώπῃ καὶ ὄχι στὴν Ἀσία ἢ τὴν Ἀφρική; Ποιεῖς εἶναι οἱ δυνάμεις πού συντελοῦν στὴν ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν; Πῶς ἐξηγεῖται ἡ συχνότητα ἢ ἡ περιοδικότητα τῶν ἀλλαγῶν; Ὅδηγοῦν οἱ κοινωνικὲς ἀλλαγές στὴν πρόοδο τῶν κοινωνιῶν ἢ στὴν ὀπισθοδρόμησίν τους, ἢ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀλλαγές ὁ ἄνθρωπος παραμένει ὁ ἴδιος; Εἶναι ἡ πρόοδος ἀναπόφευκτη, καὶ ἂν εἶναι ἀναπόφευκτη, ἀποτελεῖ μέρος κάποιου «θεικοῦ» σχεδίου ἢ κάποιου «κοσμικοῦ» ἱστορικοῦ πεπρωμένου;

Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς δυσκολίες πού περιορίζει ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ διατύπωσιν μιᾶς γενικῆς θεωρίας τῶν ἀλλαγῶν ἐκφράζονται πολὺ ἀπλά, στὸ παράδειγμα τῆς «σκοτωμένης πάτιας», τοῦ καθηγητῆ τῆς Κοινωνιολογίας Stouffer.¹ Μερικὲς φορές ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν, παρατηρεῖ ὁ Stouffer, πὼς ὑπάρχουν τόσες θεωρίες κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ὅσοι εἶναι καὶ οἱ κοινωνιολόγοι πού καταπίπτουν μ' αὐτὴ. Πολλοί, προσκολλημένοι σὲ κάποιον θεωρητικὸ σχῆμα ἢ μὴ ἰδεολογικὴ τοποθέτησιν, καταλήγουν στὸ νὰ βλέπουν τὰ φαινόμενα ἐντελῶς δογματικά. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ ἄρκετες θεωρίες, ἡ ἰδεολογία, ἡ γεωγραφία, ἡ ψυχολογία, ἡ τεχνολογία ἢ μὴ ὁποιαδήποτε ἄλλη «-ία» ἀποτελοῦν τὴ μοναδική, ἢ κάθε μὴ ξεχωριστά, γενεσιουργὸ αἰτία τῆς ἀλλαγῆς. Ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἐπιλέξει κανεὶς ἕναν παρά-

γοντα ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν πραγματικότητα, προκαλεῖ ἀμφιβολία καὶ σύγχυσις, ἔτσι πού στὸ τέλος τὰ συμπεράσματά μας, στὰ ὅποια καταλήγουμε, νὰ εἶναι ἐπιπόλαια ἢ οὐτοπιστικά. Τὴν κατάστασιν αὕτη θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν παρομοιάσει μὲ τὴν περίπτωσιν τῆς «σκοτωμένης πάτιας».

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀπλή. Μιὰ πάπια σκοτώθηκε ἀπὸ τὰ βόλια κάποιου κυνηγοῦ ἕνα πρῶιν στὸς βάλτους τῶν λιμνῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Michigan. Τὸ ἐρώτημα πού προκύπτει στὴν περίπτωσιν αὕτη εἶναι: Τί προκάλεσε τὸν θάνατό της; Καὶ ἂς ἄρχισουμε ἀπὸ μιὰ βιολογικὴ ἐξήγησιν. Ἡ πάπια σταμάτησε νὰ ἀναπνεύει ἀπὸ ἀκατάσχετη αἱμορραγία. Μιὰ ψυχολογικὴ ἐρμηνεία ἴσως ἀποδώσει τὸν χαμὸ τῆς πάτιας στὴν προσωπικότητα τοῦ κυνηγοῦ. Ἄν σὰν παιδί δὲν ἔνοιωσε τὴν πατρικὴ καταπίεσιν, μὲ ὅλα τὰ ψυχολογικὰ ἐπακόλουθα, δὲν θὰ εἶχε ἴσως τὴ μανία ὅταν μεγάλωσε νὰ σκοτώνει πουλιά. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσαμε, μὲ τὴ βοήθειαν τῆς ψυχανάλυσεως, νὰ ἐπεκταθοῦμε καὶ σὲ ἄλλες ψυχολογικὲς ἐρμηνείες, ἀλλὰ ἂς τὶς προσπεράσουμε. Κάποιος ἄλλος θὰ μπορούσε νὰ δώσει μιὰ γεωγραφικὴ ἐξήγησιν πού νὰ ἔχει σχέση μὲ τὶς συνήθειες τῆς πάτιας (σημειώστε ὅτι ἡ πάπια σκοτώθηκε μέσα στὰ βαλτόνερα μιᾶς συγκεκριμένης περιοχῆς). Ἀκόμη ἴσως ὑπάρξουν κι αὐτοὶ πού θὰ ἀποδώσουν τὸ γεγονός στὴν τεχνολογία τῆς ἐποχῆς μας.

Τὸ συμπέρασμα πού ἐξάγεται ἀπὸ τὸ ἀπλό ἀλλὰ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ παράδειγμα, εἶναι ὅτι ἡ κάθε μιὰ ἐρμηνεία πού δίνεται γιὰ τὸν χαμὸ τῆς πάτιας ἀποδίδει ἕνα μόνον μέρος τῆς ἀλήθειας. Οἱ περισσότερες πάντως ἐρμηνείες εἶναι διαφορετικοῦ γνωσιολογικοῦ ἐπιπέδου. Μιὰ λεπτομερέστερη ἀνάλυση μὲ καινούργια ἴσως στοιχεῖα πού μᾶς ἦσαν ἄγνωστα, ὅταν ἀξιολογοῦσαμε τὸ γεγονός, ἢ μιὰ διαφορετικὴ ἰδεολογικὴ τοποθέτησις καὶ ἐπιστημονικὴ προκατάληψιν, εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς οδηγήσει στὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἄλλων παραγόντων πού εἶτε εἶχαν παραβλεπῆ εἶτε δὲν θὰ ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων δυνατόν νὰ γνωρίζουμε τότε. Ἡ «μονοαιτιατικὴ» λοιπὸν, μονιστικὴ, ἐρμηνεία τῶν ἀλλαγῶν ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀποποιεῖ τὰ φαινόμενα σὲ σημεῖο πού νὰ παραποιεῖ τὴν πραγματικότητα. Καὶ εἶναι βέβαια ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀπλές ἐξηγήσεις εἶναι πιὸ ἀρεστές, πὸ κατανοητὲς καὶ γίνονται πῶς δημοφιλεῖς ἀπὸ ὅ,τι οἱ πολὺπλοκες. Δὲν ἀντέχουν ὅμως στὴ δοκιμασία τοῦ χρόνου καὶ τῆς λογικῆς.

«ἀλλαγὴ», «κίνησις», «ἀνάπτυξις», «πρόοδος»

Ἀποτέλεσμα λοιπὸν τῆς διαφορετικῆς σκοπιᾶς ἀπὸ τὴν ὅποια ὁ καθένας ἀποφασίζει ἢ ἀναγκάζεται, συνειδητὰ ἢ ἄσυνειδητὰ, νὰ διερευνῆσει τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, εἶναι νὰ μπαίνουν πολλὰ ἐτικέτες στὴ διαδικασία τῆς ἀλλαγῆς. Ἔτσι, συχνὰ ἀκούμε

1. Samuel A. Stouffer, *Social Research to Test Ideas*, New York, The Free Press of Glencoe, 1962, σ. 238-239.

δμως δέν διασαφηνίζεται απόλυτα. Άπλως συγκεκριμένοπεται περισσότερο. Γιατί πώς και ποιος θά καθορίσει αυτό πού άντιπροσωπεύει τήν «κατώτερη» και τήν «άνώτερη» μορφή κοινωνικής οργάνωσης; Τέτοιου είδους ερωτήματα άναμοχλεύουν τó θέμα τής σκοπιμότητας και τής κατευθύνσεως τών άλλαγών.

φύση και χαρακτήρας τής «πρόδου»

Μέ τις παραπάνω λοιπόν διαπιστώσεις καταφαίνεται ότι ή «πρόδος» άναφέρεται σέ ένα ορισμένο είδος άλλαγής. Άπό αυτή τήν άποψη ύπάρχουν οί αίσιόδοξοι, όσοι πιστεύουν ότι οί άνθρωπινες κοινωνίες άναπόφευκτα προοδεύουν (Adam Smith, Hegel, Marx, Engels, Darwin, Bagehot, T. H. Huxley, Sumner, Bellamy, Levin, Bukharin, Herick, Simpson, κλπ.), οί άπαισιόδοξοι, όσοι πιστεύουν ότι τó ανθρώπινο γένος με κάθε άλλαγή οδηγείται σέ όπισθοδρομία (Ήσιόδος, Όβίδιος, Rousseau, Flamarion, Juenger, Russel, Marcuse, Ellul, κλπ.), και μιá μέση κατηγορία πού ύποστηρίζει ότι ή ανθρωπότητα, παρά τις άλλαγές στις όποιες ύπόκειται, παραμένει βασικά ή ίδια, με στιγμές μόνο «καλύτερες» (πρόδος) ή «χειρότερες» (όπισθοδρομία). Τó ίδιο περίπου με τούς στοχαστές τής τελευταίας αυτής κατηγορίας πιστεύουν και αυτοί πού ισχυρίζονται ότι ή έξελικτική πορεία τού ανθρώπου και τών πολιτισμών είναι κυκλική, μιá διαδικασία στην όποία μπορεί κανείς νά διακρίνει, όπως και στη φύση, τήν άνοιξη, τó καλοκαίρι, τó φθινόπωρο και τόν χειμώνα (Πυθαγόρειοι, Στοικοί, Πλάτων, Άριστοτέλης, Έπίκουρος, Πολύβιος, Κικέρων, Σενέκας, Ibn Khaldun, Machiavelli, Vico, Spengler, Nietzsche, Sorokin, Toynbee κλπ.). Οί τέσσερις αυτές θεωρήσεις τής «κοινωνικής ανέλιξεως» θά μπορούσαν νά άποδοθούν σχηματικά, όπως φαίνεται στό σχήμα τής επομένης στήλης.¹

Άνάμεσα σ' αυτός πού πιστεύουν ότι ή ανθρωπινή κοινωνία συνεχώς «προοδεύει», ύπάρχουν σοβαρές διαφωνίες για τή φύση τής «πρόδου» και τούς παράγοντες πού τήν προκαλούν. Άνάλογα με τή θέση πού παίρνουν στά θέματα αυτά, οί έν λόγω μελετητές θά ήταν δυνατόν νά διαιρεθούν σέ τέσσερις κατηγορίες:

Στήν πρώτη άνήκουν αυτοί πού ύποστηρίζουν ότι, στη μέχρι τώρα πορεία τής ανθρωπότητας, είναι δυνατόν νά διακρίνουμε ένα καθορισμένο πρότυπο άλλαγής πός τó καλύτερο. Ή διαπίστωση αυτή ενισχυει τήν πεποίθηση ότι και στό μέλλον τó ανθρώπινο γένος θά έξακολουθήσει νά άκολουθεί τήν άνοδική αυτή πορεία. Γίνεται δηλαδή καταφανές ότι στην ιστορία τής ανθρωπότητας ύπάρχουν ορι-

Σχηματική άπεικόνιση τής «κοινωνικής ανέλιξεως».

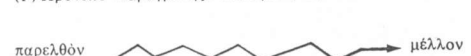
(Α) Πρότυπο προοδευτικής ανέλιξεως:

(Β) Πρότυπο όπισθοδρομήςσεως:

(Γ) Πρότυπο «ταραγμένης» στασιμότητας:

(Δ) Πρότυπο «κυκλικής» στασιμότητας:

σμένης φύσεως άλλαγές πού οδηγούν στην πρόοδο τού ανθρώπινου γένους. Τίποτε δέν μäs πειθεί πός παρόμοιες άλλαγές πός αυτήν τήν κατεύθυνση δέν θά έξακολουθήσουν νά εμφανίζονται και στό μέλλον.

Στή δεύτερη κατηγορία άνήκουν όσοι πιστεύουν όχι μόνο ότι οί άλλαγές πού συντελούνται οδηγούν στην ανέλιξη τής ανθρωπότητας, αλλά και ότι τις άλλαγές αυτές είναι δυνατόν νά τις προσδιορίσουμε, με βάση τή φύση και τόν χαρακτήρα τους, νά τις προβλέψουμε και ακόμη νά τις προγραμματίσουμε.

Τήν τρίτη κατηγορία άποτελούν αυτοί πού πιστεύουν ότι οί άλλαγές πού συντελούνται, και πού μπορούμε όπωσδήποτε νά τις έντοπίσουμε με ακροχρόνια, άκολουθούν μιá παλινδρομική φορά πός μιá σταθερή κατεύθυνση. Τó «μακροχρόνια» έδω έχει τήν έννοια ότι οί άλλαγές μπορεί νά μην άκολουθούν συνεχώς άνοδική τροχιά. Ή πορεία δηλαδή τής κοινωνίας είναι παλινδρομική. Τελικά όμως, ύστερα από κάθε μετακίνηση ή διαφοροποίηση, επέρχεται ή ποιοτική βελτίωση και άνάπτυξη τών ανθρωπίνων κοινωνιών.

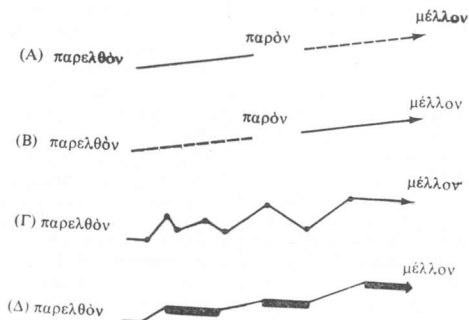
Τέλος, στην τετάρτη κατηγορία συγκαταλέγονται αυτοί πού πιστεύουν ότι ή πρόδος τής κοινωνίας συντελείται κατά στάδια. Κάθε έπόμενο στάδιο πολιτισμού είναι ύψηλότερο έπιπέδου σέ σύγκριση με τó προηγούμενο. Όλες οί προτάσεις αυτές μπορεί νά πάρουν τó σχήμα τής σελίδας 67.

προσδιορισμός τής «κοινωνικής άλλαγής»

Ή σύγκριση πού προκύπτει από μιá τόσο στενή σχέση άνάμεσα σέ βασικές έννοιες, όπως οί έννοιες

1. Για έκτενέστερη άνάπτυξη, βλέπε Charles Van Doren, *The Idea of Progress*, New York, Frederick A. Praeger, 1967.

Σχηματική απεικόνιση της «κοινωνικής πρόοδος»

της ανάπτυξεως, της εξελίξεως και της πρόοδος, είναι επόμενο να δημιουργεί πληθώρα ορισμών της κοινωνικής αλλαγής. Θα αναφέρουμε μερικούς τέτοιους ορισμούς, διατυπωμένους από γνωστούς κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους, γιά να αποφασηθούμε περισσότερο το πρόβλημα.

Fairchild: Κοινωνικές αλλαγές είναι οι διακυμάνσεις ή οι μεταλλαγές τις οποίες ύφίστανται οι διαδικασίες, τὰ πρότυπα και οι μορφές των κοινωνικών σχέσεων. Είναι ένας όρος συνοπτικός που αναφέρεται στο αποτέλεσμα κάθε κοινωνικής μετακινήσεως. Η κοινωνική αλλαγή μπορεί να είναι προοδευτικής ή όπισθοδρομικής φύσεως, προγραμματισμένη ή άπρογραμματιστή, μονοκατευθυντήρια ή πολυκατευθυντήρια, εδεργετική ή επιβλαβής.¹

Lundberg, Schrag και Larsen: Με τον όρο «κοινωνική αλλαγή» έννοομε τις διαφορές που παρουσιάζει κάθε κοινωνικό φαινόμενο μέσα σε μιá όρισμένη χρονική περίοδο.²

Davis: Ο όρος «κοινωνική αλλαγή» αναφέρεται άποκλειστικά και μόνο στις μεταβολές που συντελούνται στην κοινωνική όργάνωση, δηλαδή στις δομές και τις λειτουργίες της κοινωνίας. Συνεπώς ή κοινωνική αλλαγή αποτελεί μιá μόνο μορφή αλλαγής που άνήκει βασικά σε μιá ευρύτερη κατηγορία αλλαγών που όνομάζουμε «πολιτιστικές αλλαγές». Οι «πολιτιστικές αλλαγές» περικλείουν όλες τις

άλλαγές που συντελούνται, τόσο σε κάθε επί μέρους τομέα της κουλτούρας, όπως είναι ή τέχνη, ή τεχνολογία, ή φιλοσοφία κλπ., όσο και τις αλλαγές που συντελούνται στη μορφή και τους κανόνες γενικά της κοινωνικής όργανώσεως.³

Von Wiese: Οι κοινωνικές αλλαγές αναφέρονται στις σχέσεις άνθρώπου προς άνθρωπο, ενώ οι «πολιτιστικές αλλαγές» είναι αυτές που αναφέρονται στις σχέσεις άνθρώπου προς πράγματα. Η κουλτούρα σχετίζεται με τὰ παράγωγα των ανθρωπίνων σχέσεων και δραστηριοτήτων, ενώ ή κοινωνία με τὰ ίδια τὰ άτομα, τους παραγωγούς των σχέσεων.⁴

MacIver και Page: Κοινωνικές είναι οι αλλαγές που αναφέρονται στους κοινωνικούς συσχετισμούς... στους τρόπους με τους όποιους οι άνθρωποι σχετίζονται μεταξύ τους.⁵

Ginsberg: Με τον όρο «κοινωνική αλλαγή», έννοομε όποιαδήποτε αλλαγή, που συντελείται στις κοινωνικές δομές, όπως π.χ., στον αριθμό των μελών μιás κοινωνίας, στη σύνθεση ή την ίσορροπία των συνθετικών της μερών, στη μορφή της όργανώσεώς της. Σάν συγκεκριμένο παράδειγμα τέτοιων αλλαγών θά μπορούσε κανείς να αναφέρει τις αλλαγές που συντελέστηκαν στον θεσμό της οικογένειας και που όδήγησαν στην άποσύνθεση της οικιακής οικονομίας, ή όποια άρχισε με την ανάπτυξη των άστικών κέντρων και τη μετάβαση από το σύστημα των ευγενών και των δουλοπαροίκων στο σύστημα των κοινωνικών τάξεων. Ο όρος κοινωνική αλλαγή αναφέρεται επίσης στις αλλαγές που παρουσιάζουν ή στάση και οι ιδέες των ανθρωπών.⁶

Moore: Η κοινωνική αλλαγή αναφέρεται στις όσιαστικές μεταβολές που ύφίστανται οι κοινωνικές δομές (δηλαδή τὰ πρότυπα κοινωνικής δράσεως και αντίδρασεως), συμπεριλαμβανόμενων και των συνεπειών αυτών των μεταβολών, όπως αντανακλώνται στους κανόνες συμπεριφοράς, τις αξίες, καθώς επίσης και στα πολιτιστικά παράγωγα και τὰ σύμβολα της κοινότηας.⁷

3. Kingsley, Davis, *Human Society*, New York, The Macmillan Co., 1949, σ. 622.

4. Leopold Von Wiese, «The Sociological Study of Social Change», *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, Amsterdam, International Sociological Association, 1956, σ. 7.

5. Robert M. MacIver and Charles H. Page, *Society: An Introductory Analysis*, New York, Rinehart and Co., 1949, σ. 511.

6. Morris Ginsberg, «Social Change», *British Journal of Sociology*, Vol. 9, No 3 (Σεπτέμβριος 1958), σ. 205.

7. Wilbert E. Moore, «Social Change», *International Encyclopedia of the Social Science*, Vol. 14, New York, The Macmillan Company and the Free Press, Inc., 1968, σ. 3-4.

1. Henry Pratt Fairchild (ed.), *Dictionary of Sociology*, Iowa, Littlefield, Adams and Co., 1955, σ. 277.

2. George A. Lundberg, Clarence C. Schrag and Otto N. Larsen, *Sociology* (2nd ed.), New York, Harper and Row, 1958, σ. 694.

Boskoff: Κοινωνική ἀλλαγὴ εἶναι ἡ νοητὴ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὶς οὐσιαστικὰ μεταβολὰς στὶς δομὲς καὶ τὶς λειτουργίες τοῦ συγκεκριμένου κοινωνικοῦ συστήματος.¹

Johnson: Κοινωνικὴ ἀλλαγὴ σημαίνει ἀλλαγὴ στὴ δομὴ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, σὲ ὅτιδήποτε δηλαδὴ παραμένει σταθερὸ ἢ σχετικὰ σταθερὸ. Ἀπὸ ὅλες ὁμως τὶς κοινωνικὰς ἀλλαγὰς σημαντικότερες εἶναι αὐτὲς ποὺ ἔχουν ἐπιπτώσεις στὴ λειτουργία τοῦ συστήματος, δηλαδὴ ποὺ συντελοῦν στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπιτυχητὴ ἐκπλήρωση τῶν στόχων του ἢ στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπιτυχητὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ἐπιβιώσεώς του.²

Οἱ ὁρισμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἀρκετοὶ γιὰ νὰ καταδείξουν τὶς τάσεις ποὺ ἐπικρατοῦν. Οἱ περισσότεροὶ διαφέρουν στὴ λεκτικὴ μόνον διατύπωση, ἐνῶ ἡ οὐσία παραμένει ἡ ἴδια. Τὰ βασικότερα πάντως σημαίει, στὰ ὁποία ἀναφέρονται ἅμεσα ἢ ἔμμεσα σχεδὸν ὅλοι εἶναι τὰ ἑξῆς: α) ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ἀφορᾷ τὶς μεταλλαγὰς καὶ τὶς διαφοροποιήσεις τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο σχετίζονται οἱ ἄνθρωποι (καὶ οἱ ὁμάδες) μεταξὺ τους, καὶ β) οἱ μεταλλαγὰς καὶ οἱ διαφοροποιήσεις ἀφοροῦν, εἴτε τὶς κοινωνικὰς δομὰς (τοὺς θεσμοὺς), εἴτε τὶς κοινωνικὰς λειτουργίες (τὶς διαδικασίες) μὲ τὶς ὁποῖες ἐκφράζονται οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἀναλυτικότερα, οἱ διαφοροποιήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ συμφοῦν σὲ ὁποιαδήποτε μικρὴ ἢ μεγάλῃ χρονικῇ περιόδῳ, ἀφοροῦν μικρὰς ὁμάδες (οἰκογένεια) ἢ μεγάλες ὁμάδες (κοινωνικὰς ὁργανώσεις, τάξεις, στρώματα) καὶ μποροῦν ἀκόμη νὰ ἀναφέρονται στὰ διάφορα κοινωνικὰ ὑποσύστημα (βιομηχανία, κυβέρνησις, κόμματα, ἐκπαίδευσις, ἐκκλησία) ἢ σ' ὁλόκληρο τὸ κοινωνικὸ σύστημα.

Μερικοὶ κοινωνιολόγοι καὶ ἀρκετοὶ ἀνθρωπολόγοι κάνουν διάκριση ἀνάμεσα σὲ «κοινωνικὰς» καὶ σὲ «πολιτιστικὰς» ἀλλαγὰς, καὶ θεωροῦν τὶς «κοινωνικὰς» ἀλλαγὰς ὡς μέρους τῆς «πολιτιστικῆς» ἀλλαγῶν, ὅπως π.χ., οἱ Davis καὶ Von Wiese. Μιὰ τέτοια διάκρισις ἀσφαλῶς προϋποθέτει μιὰ γενικότερη διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἔννοια τῆς «κοινωνίας» καὶ τῆς «κουλτούρας». «Κοινωνία» σὲ γενικὸ ὅρισμό εἶναι «τὸ ὄργανωμένο ἐκεῖνο σύνολο ἀτόμων ποὺ ἀκολουθοῦν ἕνα συγκεκριμένο τρόπο ζωῆς».³ Ἡ «κουλτούρα», σὲ γενικὰς γραμμὰς, ἀναφέρεται στὸν «τρόπο ζωῆς ἐνὸς λαοῦ (μιάς κοινωνίας)».⁴ Ἡ σχέση, ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὰς ἔννοιαις καὶ στὰ ἀντικει-

μενα ποὺ περιγράφουν, εἶναι τόσο στενὴ, ὥστε θὰ ἦταν δύσκολο, ἂν θέλαμε νὰ ἀκριβολογήσουμε, νὰ σῶσουμε μιὰ ἀπόλυτα διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσά τους. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς ἀσφαλῶς γίνεται γιὰ καθαρὰ ἀναλυτικοὺς λόγους. Γι' αὐτὸ ὁ ἀνθρωπολόγος Kroeber θὰ γράψει ὅτι, «κοινωνία καὶ κουλτούρα ἀποτελοῦν τὶς δύο ὄψεις ἐνὸς φύλλου χαρτιοῦ. Σὲ κάθε συγκεκριμένη κουλτούρα ἀναπόφευκτα καὶ αὐτόματα ἀντιστοιχεῖ μιὰ καθορισμένη κοινωνία: στὴν κουλτούρα τῶν Οὐττεντότων ἀντιστοιχεῖ ἡ φυλὴ τῶν Οὐττεντότων, στὸν κινεζικὸ πολιτισμὸ ἀντιστοιχεῖ ὁ κινεζικὸς λαός. Εἶναι ἐντελὸς μάταιο νὰ προσπαθήσουμε νὰ προσδιορίσουμε ποιά ἀπὸ τὶς δύο αὐτὰς ὄψεις προβάλλεται πρῶτῃ καὶ ποιά δευτέρῃ».⁵

Οἱ «κοινωνικὰς» καὶ «πολιτιστικὰς» ἀλλαγὰς, τόσο ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐμπνεύσεων, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν συνεπειῶν καὶ τῶν ἀντιδράσεων, εἶναι στενά συνδεδεμένες μεταξὺ τους σὲ σημεῖο ποὺ νὰ εἶναι δύσκολο νὰ μιλάμε ξεχωριστὰ γιὰ τὶς μὲν ἢ τὶς δέ. Οἱ πολιτιστικὰς ἀλλαγὰς προϋποθέτουν τὴν ὑπαρξὴ κοινωνικῶν ἀτόμων ποὺ ἐνεργοῦν σὰν φορετὲς τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν. Παρὰ τὴν σχεδὸν ἀπόλυτὴ ταύτιση τοῦ κοινωνικοῦ μὲ τὸ πολιτιστικὸ, οἱ ἀνθρωπολόγοι κάνουν διάκριση ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ εἶδη ἀλλαγῶν καὶ δίνουν ἔμφαση στὶς πολιτιστικὰς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ ἐρευνητής, ποὺ ἐξετάζει τὶς ἀλλαγὰς σὰν κοινωνικὸ φαινόμενο, θὰ πρέπει νὰ ἔχει ὑπ' ὄψην τὸν αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς διαφορὰς καὶ τὶς ὁμοιότητες, γιὰ νὰ συλλάβει τὸ πρόβλημα στὴν ὁλότητά του.

συμπέρασμα

Ἀνακεφαλαιώνοντας λοιπὸν θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ἀναφέρεται στὶς μετακινήσεις καὶ τὶς διαφοροποιήσεις ποὺ συντελοῦνται μέσα στὸν κοινωνικὸ (ἢ πολιτιστικὸ) χώρο καὶ συγκεκριμένα στὶς δομὰς (θεσμοὺς, ὁργανώσεις) καὶ λειτουργίες (δικασίαι) κατὰ τὴ διάρκειαις μεγάλων ἢ μικρῶν χρονικῶν περιόδων.⁶ Ἡ «πρόοδος», ὁμως, λόγῳ τῶν ποιοτικῶν της χαρακτηριστικῶν (δηλαδὴ τῶν ἀξιῶν ἢ, γιὰ νὰ ἀκριβολογήσουμε, τῆς ἱεραρχήσεως), δὲν εἶναι μιὰ κατάστασις ἢ ἕνα φαινόμενο ποὺ μπορεῖ νὰ ὀρισθῇ κατὰ τρόπο ὀριστικὸ καὶ ἀπόλυτο. Αὐτὸ ποὺ μπορούμε ὁμως νὰ πούμε μὲ βεβαιότητα εἶναι ὅτι, ἂν καὶ ἡ κάθε «ἀλλαγὴ» δὲν εἶναι πρόοδος, γιὰ τὸν ἕνα ὑπάρχει ἐν τούτοις «πρόοδος» θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξει κάποιου εἶδους ἀλλαγὴ.

5. A. L. Kroeber, *Anthropology* (rev. ed.), New York, Harcourt, Brace, 1948, σ. 267-268.

6. Bléte Francis R. Allen, *Socio-Cultural Dynamics: An Introduction to Social Change*, New York, Macmillan Co., 1971, σ. 39.

1. Howard Becker and Alvin Boskoff, (eds.), *Modern Sociological Theory*, New York, Dryden Press, 1957, σ. 263.

2. Harry M. Johnson, *Sociology*, New York, Harcourt, Brace, 1960, σ. 626.

3. Ralph Linton, *The Cultural Background of Personality*, New York, D. Appleton - Century, 1945, Κεφ. I.-Melville J. Herskovits, *Man and His Works*, New York, Alfred A. Knopf, 1948, σ. 29.

4. Ὁμοίως.